

NÂİB-i SALTANAT

ka Moğol hanı için de bir nâib tayin edilmeye başlandı. Nitekim, İlhanlı Abaka Han aynı zamanda vezirlik de yapan Sâhib Ata'yı "kıvâmü'l-mülk" unvanıyla kendi niyâbet-i hazret-i ulyâlığına, Celâleddin Mahmud'u istifâ makamına ilâveten sultanın nâibü's-saltanatı'l-muazzamalığına tayin etmişti. Selçuklular'da nazarı olarak görev alanları belirlenmiş görünse de özellikle vezir, atabeg ve nâib-i saltanatın icraatları arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Bu unvanı taşıyanların faaliyetleri sultanı muhaliflerine karşı korumak ve onları saf dışı etmek, isyanları bastırmak, başşehri savunmak, Moğollar'a karşı asker temini için komşu devletlerle görüşmek, elçilik yapmak ve sultanın kızının gelin alayına başkanlık etmek şeklinde belirtilmiştir.

Bu makam daha çok Memlükler'de önem kazanmıştır. "Nâibü'l-hazre, nâibü'l-uzmâ, nâibü'l-kâfil, kâfilü'l-memâlikî's-şerîfe, sultânü'l-muhtasar" vb. unvanları taşıyan nâib-i saltanat, askerî sınıfın en üst rütbesindeki emîr-i mie ve mukaddemü'l-elflerin en kıdemlileri arasında tayin edilir, bazan bunların üstü atabekü'l-asâkir bu göreve getirilir, hükümdarın temsilcisi veya vekili olarak onun adına ülkeyi yönetirdi. Nâibler, vezirin yerini alarak sultanın ardından devletin ikinci adamı haline geldiler; hatta bazan bu güçleri sayesinde Kutuz, Ketboğa ve Lâçin gibi sultan oldular. Başşehirdeki nâib-i saltanattan başka Dimaşk, Halep, Trablusşam, Gazze, Hama ve Kerek gibi eyalet veya şehir valileri de bu unvanı (veya kâfilü's-saltana, kâfilü'l-memleke unvanlarını) taşımaktaydı. Bunların içinde en üst mevkiide olanı Dimaşk nâib-i saltanatıydı. Dimaşk nâibleri arasında Şeyh el-Mahmûdî gibi bu durumu kendi çıkarına kullanıp bölgedeki diğer nâiblerin desteğini alarak sultan olanlar da vardı.

Delhi Sultanlığı'nda hükümdar adına görev yapan, nâibü'l-mülk veya nâib-i hâss-ı şah unvanını taşıyan yüksek rütbeli bir emîr yahut melik bulunmakta ve nâib-i saltanatla aynı işi yapmaktaydı. Ancak bu makam Delhi Sultanlığı'nda zaman zaman hem makam sahibi hem devlet için tehlike arz etmiştir. Çünkü nâibler daima güçlerini korumaya çalıştıkları için zulümden kaçınmıyor ve isyanların çıkmasına sebep oluyorlardı. Nitekim Delhi Memlük sultanlarından I. Rükneddin Firûz Şah'ın nâibliğini üstlenen annesi Şah Türkân kötü yönetimi yüzünden öldürülmüştü. Delhi Sultanlığı'nın sonuncu hânedanı Lûdîler'de de Memlükler'de olduğu gibi eyalet valilerine nâib deniliyordu. Aynı müessesenin Safevîler'de de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Avşarlılar hânedanının kurucusu Nâdir Şah, Safevî Hükümdarı II. Tahmasb'ı tahttan indirip yerine henüz birkaç aylık olan oğlu III. Abbas'ı geçirmiş ve kendisini nâib-i saltanat ilân ederek yönetime el koymuştu.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I-II, bk. İndeks; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezire* (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1991, I/1, s. 273; Hasan b. Abdülmü'min el-Hûi, *Gunyetü'l-kâtib ve münyetü'l-tâlib-Rûsümü'r-resâ'il ve nücümü'l-fezâ'il* (nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1963 (*Gunye*), s. 5; (*Rûsâm*), s. 4, 17, 28-29; Aksarıyî, *Mûsâmeretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, bk. İndeks; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-muşâlahi's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürübî), Kerek 1413/1992, s. 85 vd.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ, IV*, 16-19; Makrîzî, *el-Hîtat*, II, 214-215; a.mlf., *Histoire des sultans mamlouks* (trc. E. Quatremère), Paris 1840, tercüme edenin notları, I/2, s. 93-99; Haîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894, s. 111-113; Uzunçarşılı, *Medhal*, bk. İndeks; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âşâri'l-Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye), III, 1230-1235; M. Azîz Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A. D.)*, Lahore 1987, s. 342-343; İsmail Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlükler*, İstanbul 1991, s. 28, 30, 186-187, 193-195; M. Abdülganî el-Eşkar, *Nâ'ibü's-saltanatı'l-Memlûkiyye fi Mişr*, Kahire 1999; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000, s. 253-254; J. van Steenberg, "The Office of Nâ'ib as-Saltana of Damascus: 741-784/1341-1382, a Case Study", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras* (ed. U. Vermeulen - J. van Steenberg), Leuven 2001, III, 429-448; Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât: 1206-1414* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 241-245; H. A. R. Gibb, "Nâ'ib", *EP* (İng.), VII, 915.



SADİ S. KUCUR

NÂİBE

(bk. NEVÂİB).

NÂİLE bint FERÂFİSA

(نائلة بنت الفرافصة)

Nâile bint el-Ferâfisa b. Ahvas el-Kelbiyye (ö. 35/656'dan sonra)

Hz. Osman'ın şehid edildiği sırada yanında bulunan eşi.

Benî Kelb'den hıristiyan bir babanın kızı olup Hz. Osman'la halifeliğinin beşinci yılında (28/648-49), Kûfe Valisi Saîd b. Âs'ın veya Kelb kabilesine zekât toplamak için gönderilen Vefîd b. Ukbe'nin aracılığıyla evlendi. Medine'ye daha önce İslâm'a giren

kardeşi Dabb tarafından götürüldü ve Hz. Osman'la evlenmesinin ardından Müslümanlığı kabul etti. Nikâh sırasında Hz. Osman kendisine 10.000 dirhem mehirle hizmetçi olarak Kirman esirlerinden bir karı koca verdi. Onun Hz. Osman'ın öldürülmesi üzerine yaptığı konuşmalardan ve Muâviye'ye yazdığı mektuptan evlendikten sonra Medine'de iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklar ayrıca Nâile'nin şairliğine, zeki ve olgun bir şahsiyete sahip olduğuna işaret eder ve söylediği şiirleri nakleder.

Hz. Osman'ın en sıkıntılı zamanda onunla beraber olan Nâile eşinin içine düştüğü siyasî krizden kurtulması için büyük çabalar harcadı. Kuşatma sırasında Hz. Osman, Hz. Ali'nin önerileri doğrultusunda mes-cidde Medineliler'e ve muhaliflere karşı bir özür dileme konuşması yaptı; konuşmasının sonunda hatalarından pişman olduğunu söyleyerek icraatıyla ilgili eleştirilerin kendisine iletilmesini istedi. Böylece lehine bir hava oluştuysa da halife evine döndüğünde orada bu konuşmayı dinlememiş olan Ümeyyegoğulları'nın ileri gelenleriyle karşılaştı. Bu sırada konuşmayı önemli siyasî bir hata olarak gören Mervân b. Hakem ile konuşmayı yerinde bulan Nâile arasında sert bir tartışma geçti. Olaylar yeniden alevlenince, eşine Mervân'ı yanından uzaklaştırıp Hz. Ali'yi yardıma çağırmasını tavsiye eden Nâile, âsiler içeri girdiklerinde ise kendisine saygı gösterip dışarı çıkacakları umuduyla başını açarak saçlarını dağıttı; umduğu gerçekleşmeyince de kendini Hz. Osman'ın önüne attı ve eliyle durdurmaya çalıştığı kılıç darbelerini altında iki parmağını kaybetti. O gece de Hz. Osman'ın naaşını onun bir iki dostuyla birlikte gizlice Bakî Mezarlığı'na defnetti.

Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Nâile'nin Muâviye'ye gönderdiği, Hz. Osman'ın öldürülmesi olayını açıklayan bir mektubun metnini verir (*el-Eğâni*, XV, 325-326). Onun bu mektubu Muâviye'nin isteği üzerine mi yoksa kendiliğinden mi yazdığı hususu açık değildir; ancak Muâviye'nin hem Hz. Osman'ın kuşatılması olayından önce, hem de bu cinayetin işlenmesinden sonra takip ettiği siyaset dikkate alındığında yazılmasını onun istediği söylenebilir. Çünkü Muâviye, mektupla beraber gönderilen Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve Nâile'nin parmaklarını Dimaşk Camii'nde teşhir ederek Suriyeliler'i kendi siyasetinin doğruluğuna inandırıp desteklerinin sürmesini sağlamıştır.

Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından Nâile'nin Suriye bölgesinde yaşayan Kelb kabilesine döndüğü anlaşılmaktadır. Bun-

dan sonra kendisine yapılan evlilik tekliflerini geri çevirdi ve bu hususta aşırı ısrarcı davranan Muâviye'ye de ön dişlerinden ikisini söküp göndererek cevap verdi. Hayatının geri kalan kısmını kabilesi arasında sakin bir hayat sürerek geçirdi. Hz. Osman'la yedi yıl evli kalan Nâile'nin Ümmü Hâlid, Ervâ ve Ümmü Ebân adlarında üç kızı olmuştur. İbn Sa'd ise Meryem adında bir tek kızından bahseder (*et-Tabakât*, III, 54). Ancak kaynaklarda yer alan, Hz. Osman'ın Medine'nin 3 mil kuzeyindeki Cüf' te bulunan topraklarının sulanması için açtığı Halicü Benâti Osman denilen kanalın Nâile'den olan kızlarına nisbetle isimlendirildiği yolundaki bilgiler kızlarının sayısının birden fazla olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 54, 58, 74, 78-79; V, 13; VIII, 483; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1982, s. 105, 112; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 396; Belâzürî, *Ensâb*, IV/1, s. 484, 496-497, 554, 571, 591-593, 601; V, 12; a.m.f., *Fütüh* (Fayda), s. 18; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 360-363, 413; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (nşr. Müfîd M. Kumeyha – Abülme'cîd et-Terhîni), Beyrut 1404/1983, III, 199, 323; V, 48, 50; VII, 98; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egâni*, XV, 322-326; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), LXX, 135-141; Ahmed Muhammed el-Havfî, *el-Mer'e fi ş-ş'ri'l-Câhili*, Kahire, ts. (Dâru nehdati Mısır), s. 142; Ahmed Halîl Cüm'a, *Nisâ'ün min 'aşri't-tâbi'in*, Dimaşk 1412/1992, s. 53-66; Abdülkadir Feyyâz Harfûş, *Faşihatü'l-Arab ve beligâtühüm fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (en-Nesr), Dimaşk 1415/1994, s. 224-230.



RIZA SAVAŞ

NÂİLÎ

(نائلِي)

(ö. 1077/1666)

Divan şiirinin ve sebk-i Hindî akımının önde gelen isimlerinden.

İstanbul lu olup asıl adı Mustafa'dır. XIX. yüzyıl şairlerinden Manastırlı Nâilî'den ayrılması için Nâilî-i Kadîm diye anılır. Maden Kalemi kâtiplerinden Pîrî Halife'nin oğlu olduğundan Pîrîzâde olarak da bilinir (*Sicill-i Osmânî*, IV, 529). Babası gibi Maden Kalemi'nde çalıştı ve bu dairede serhalifeliğe kadar yükseldi. Bu memuriyette iken ömrünün son yıllarında bilinmeyen bir sebeple Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa tarafından sürgüne gönderildi. Bir kasideinden bir müddet sonra İstanbul'a döndüğü öğrenilmektedir. Öğrenim derecesi bilinmemekle beraber şiirlerinden zamanın ilimlerine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde hayatının zorluk ve sıkıntılarla geçtiğini söyleyen şair geçimini sa-

dece maaşı ile sağlamış olmalıdır. Anne ve babasını genç yaşta kaybeden Nâilî'nin bir kardeşi olduğu onun ölümü üzerine yazdığı bir mersiyeden anlaşılmaktadır. İstanbul'da vefat eden şairin Kandilli'deki Sünbülî Dergâhı'na gömüldüğü ve sonradan günümüzde ortadan kalkmış olan Beyoğlu Kabristanı'na nakledildiği belirtilmektedir (Tuman, s. 1001).

Türk edebiyatı tarihinin ilginç şairlerinden biri olan Nâilî sebk-i Hindî üslûbunun da öncülerindedir. Süslü ve debdebeli bir dille yazdığı şiirleri Farsça kelimelerden oluşan ağır terkiplerle yüklüdür. Çoğunda nesib kısmı bulunmayan kasideleriyle tanınan şair bunlarda devrin toplumsal hayatından az-çok kesitler aktarır. Şairin dinî içerikli şiirleri daha çok kaside formunda olup "Eder" redifli na'âtı bunların en güzelilerindedir. IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed dönemlerinde yaşayan Nâilî bu padişahların üçüne de kaside sunmuştur. IV. Murad'a takdim ettiği bir methiyede sultanın Bağdat seferini tamamlayıp İstanbul'a dönüşü münasebetiyle kaleme alınmış olup ondan madfî ve mânevî himaye beklediğini belirtir. Edirne'de iken IV. Mehmed'e "şitâiyye" kasideini yazarak bir anlamda İstanbul'a geri dönme konusunda kendisinden yardım istemiştir. Devlet büyüklerinden en fazla Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya kaside takdim eden Nâilî sadrazam, şeyhülislâm, vezir, reisülküttâb, defterdar, rûznâmeci, silâhdar gibi devlet büyükleri için yirmi yedi kaside yazmıştır. Şairin Halvetî tarikatına mensup olduğu, divanında yer alan "halvetîleriz" redifli gazeliyle Gülşenî isminin anıldığı beyitlerinden anlaşılmaktadır. Gazelleri ve özellikle müseddeslerinde tasavvufî terimler yer alır.

Nâilî öncelikle bir gazel şairidir. Bu alanda Fehîm-i Kadîm'den etkilendiği ve İzzetî Mehmed Efendi ile Mustafa Sâmi Bey'i etkilediği bilinir. Ayrıca İsmetî'ye nazireler yazmıştır. Nâilî şiirlerinde ince ve derin mânaya sözden daha çok önem verir. Konularını dış dünya yerine geniş hayal dünyasından alır. Hayallerini ifade ederken soyut unsurları kullandığından şiirlerinin ilk bakışta anlaşılması zordur. Onun şiirlerinde devrindeki üzücü olayların hassas ruhunda meydana getirdiği üzüntüleri, madfî sıkıntıları, kadrinin bilinmeyişi, yer yer dünya nimetlerinden kopamamanın çırpınısını ve aşkın hüznünü görmek mümkündür. Nâilî'nin şiirlerinde en çok görülen sanat mübalağa, telmih ve tezattır. Eski mazmunların yetersiz kaldığı durumlarda yeni mazmunlar arama çabasına gir-

miş, şiirlerinde "hikmet-âmez" söyleyişlere de yer vermiştir. Müseddes formunda yazdığı şiirlerinde acılarını ve ıstıraplarını dile getirmiştir. Tahmîs, terkihibend, müstezad, şarkı, rubâî, kıta nazım şekillerinde şiir yazmış olan Nâilî, kasidelerinde ve diğer şiirlerinde görülen ağır ve süslü üslûbun aksine şarkılarında sade bir dil kullanmış, yerli ve mahallî söyleyişlere yer vermiştir. Öğrencilerinden Hâfız Post birçok güftesini bestelemiştir.

Nâilî divanını bizzat tertip etmiş, Halûk İpekten, eserin otuz bir yazmasını karşılaştırarak tenkitli metnini yayımlamıştır (İstanbul 1970). Divanda otuz yedi kaside, terciibend şeklinde yazılmış bir mersiye, bir terkihibend, dört müseddes, Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi'nin gazeline yapılmış bir tahmîs, 390 gazel, bir müstezad, on sekiz kıta, sekiz rubâî, beş müfred, on bir şarkı ve altı tarih yer almaktadır. Matbu nüshasında (Kahire 1253) kasideler, tarihler, rubâîler, şarkılar, kıtalar ve şairin kardeşinin ölümü üzerine yazdığı mersiye yer almadığı gibi gazeller de eksiktir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nâilî-i Kadîm Divânı: Edisony Kritik (haz. Halûk İpekten), İstanbul 1970; Rizâ, *Tezkire* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, s. 95-96; *Güftü ve Teşri'âtü'l-şuarâsı* (haz. Kâşif Yılmaz), Ankara 2001, s. 228-230; *Safât, Tezkire* (haz. Pervin Çapan), Ankara 2005, s. 581; *Sicill-i Osmânî*, IV, 529; *Osmanlı Müellifleri*, III, 529; Fâik Reşâd, *Es-lâf* (haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul 1975, s. 231; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemâl Kurnaz – Mustafa Tatcı), Ankara 2001, s. 1001; Halûk İpekten, *Nâilî: Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, Ankara 1986; a.m.f., *Nâilî: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara 1991; a.m.f., "Nâilî", *İA*, IX, 41-44; Ayşegül Mine Yeşiloğlu, *Nâ'ili-i Kadîm Divânı'nın Tahlili* (doktora tezi, 1996), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.m.f., "Edime Selimiye Kütüphanesi'nde Bulunan Nâ'ili-i Kadîm Divânı'nın Bir Nüshası", *Türk Edebiyatı*, XXVI/292, İstanbul 1998, s. 56-57; İbrahim Kutluk, "Nâilî-i Kadîm'in Sanatı ve Kişiliği", *TDAY Belleten* (1963), s. 269-305; Mehmed Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *TDI*, LII/415-417 (1986), s. 1-16; Mustafa İsen, "Edebiyatımızda Soyut Bir Akım: Sebk-i Hindî ve Bir Temsilcisi, Nâ'ili", *Polemik*, sy. 2, Ankara 1992, s. 20-21; Ahmet Mermer, "Sebk-i Hindî ve Hayal Atlasması", *Yedi İklim*, III/26, İstanbul 1992, s. 26-27; W. Feldman, "The Celestial Sphere, The Wheel of Fortune, and Fate in the Gazels of Nâ'ili and Bâki", *IJMES*, XXVIII (1996), s. 193-215; Halil Toker, "Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)", *İlmi Araştırmalar*, sy. 2, İstanbul 1996, s. 141-150; E. G. Ambross, "Nâ'ili", *EI*² (İng.), VII, 916-917.



AYŞEGÜL MİNE YEŞİLOĞLU

NÂİLÎ ABDULLAH PAŞA

(bk. ABDULLAH NÂİLÎ PAŞA).